

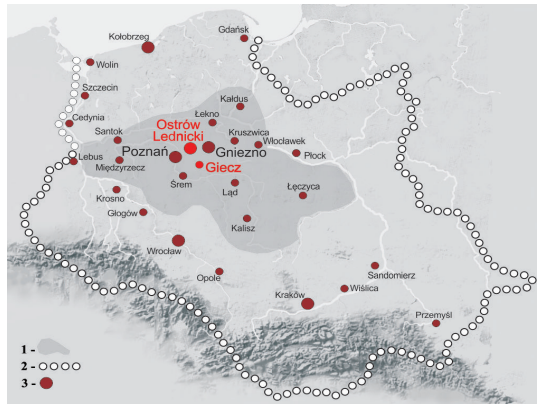
Данута Банашак, Ельжбета Індицька, Анджей Ковальчик,
Тереза Криштофяк, Магда Міцяк, Аркадіуш Табака

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ПАМ'ЯТКИ РУСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ З ОСТРОВА ЛЕДНИЦЬКОГО І ГЕЧА

Геч і Острів Ледницький розташовані в центральній Великопольщі, це два особливих місця в історії Польщі (мал. 1). На щастя, до наших днів збереглися там видимі на терені релікти городищ з періоду формування держави перших П'ястів. Найбільший їх розквіт припадає на часи панування Мешка I і Болеслава Хороброго.

Зараз об'єктами управляє і проводить на них інтердисциплінарні дослідження Музей Перших П'ястів на Ледниці.

Геч з'являється уже в найдавніших писемних джерелах, що стосуються початків польської держави. Галл Анонім у своїй хроніці виокремив Геч, біля Познані, як один із чотирьох найбільших осередків, що надавали Болеславу Хороброму дружинників¹. Місто згадується також у Чеській хроніці Козьми Празького, коли після нападу князя Бржетіслава на Великопольщу його мешканців переселили до Чехії². Однак ключову роль у відображенні

Мал. 1. Розташування Острова Ледницького і Геча на мапі Польщі близько 1000 року. 1 – центральна частина п'ястівської держави (civitas Schinesghe), 2 – землі, присданні в 960–1000 рр., 3 – найважливіші міста (опрац. В. Куява, А. Ковальчик)

¹ ANONIM TZW. GALL, *Kronika polska*, przełożył R. GRODECKI, przekład opracował i przypisami opatrzył M. PLEZIA (Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź 1989), ks. I, rozdz. 8.

² KOSMASA, *Kronika Czechów*, przekład, wstęp i komentarze MARIA WOJCIECHOWSKA (Warszawa 1968), ks. II, rozdz. II.

особливого значення цього осередку для династії П'ястів відіграють дані, що окреслюють початки закладення гецького городища на переддержавний період (2-а половина 60-х років IX ст.³), у той час, коли інші центральні міста (Острів Ледницький, Грибове, Познань, Гнезно) постали у 2-й чверті X ст. Археологічні дослідження і розвідки, що проводились у межах городища та в його околицях, дають підставу говорити про виняткову особливість цього місця і вказують на сильну, багатівікову тривалість зростання вагомості гецького осередку⁴.

Городище в Гечу повстало на півострові неіснуючого тепер озера (мал. 2). Закладене в переддержавному періоді племінне поселення, розбудоване в 20-х роках X ст. у вигляді двочленно-

го городища, в пізніших часах збільшувалось за площею у кілька разів. Особливий зв'язок династії П'ястів з цим місцем підтверджують відкриті в межах городища об'єкти мурованої архітектури – фундаменти палацу, згідно найновіших досліджень датовані кінцем X – межею X/XI ст., а також залишки церкви з унікальною криптою з реліквіями початку XI ст.⁵ У

Мал. 2. Ранньосередньовічне городище в Гечу з південно-східного боку (фото В. Стемпень)

часи відбудови держави в 2-й половині XI ст. городище в Гечу стало резиденцією каштеляна, а численні інвестиції зроблені там і в найближчому оточенні (серед найважливіших була модернізація міського костелу⁶ та будівництво кам'яного

³ М. KRAPIEC, T. KRYSZTOFIK, 'Potwierdzenie plemiennej metryki grodu w Gieczu' w *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 6 (Poznań 2003) 48.

⁴ T. KRYSZTOFIK, 'Rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka w Gieczu w świetle źródeł archeologicznych' w *Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń Gieczu*, (red.) A. GRYGOROWICZ, M. MILECKA, K. TOBOLSKI (Poznań 2007); T. KRYSZTOFIK, 'Początki osady przygodowej w Gieczu (stan. 3) w świetle materiałów archeologicznych' w *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, (red.) B. GRUSZKA (Zielona Góra 2008) 261–262.

⁵ T. KRYSZTOFIK, 'Wczesnopiastowskie założenia architektoniczne na grodzie w Gieczu – palatium i kościół p.w. św. Jana Chrzciciela' w *Čechy jsou plně kostelů. Bohemia plena est ecclesiarum* (red.) M. STUDNÍČKOVÁ (Praha 2010) 130–151.

⁶ Археологічні дослідження біля міського костелу в Гечу проводились Терезою Криштофяк, продовжені, й окрім чергових фаз розбудови храму виявили існування поблизу, принаймні, двох інших кам'яних будинків.

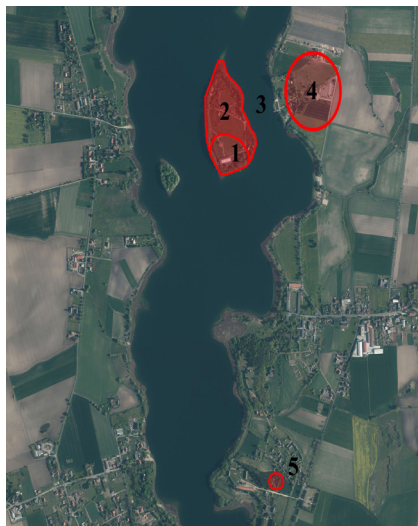
храму на поселенні з протилежного боку озера), функціонуючі поблизу кладовища (пам'ятки 4 і 10), а також інформація стосовно міського костелу в церковних документах вказують не лише на велике значення міста для П'ястів у зазначений період, а й на вагомий статус осередку в церковній адміністрації. Гецька каштелянія функціонувала ймовірно до XIII–XIV ст., а згодом її функції перейняли, міста, що виникли поблизу.

Натомість Острів Ледницький – це острів, площею близько 7,5 га, розташований на озері Ледниця, в центральній частині Ледницького ландшафтного парку (закладений у 1988 р.), в 1994 році визнаний пам'яткою історії (мал. 3). Первісно, на зламі IX і X ст., у південно-західній частині острова

Мал. 3. Острів Ледницький, вигляд з півдня (фото В. Рачковський)

розташовувалось невелике племінне городище. Після перебудови і сполучення Острова Ледницького з материком двома мостами в 60-х роках X ст. городище набуло статусу одного зі столичних міст (мал. 4). Ініціатором розбудови міста був Мешко I. З його фундації в середині фортифікації зведено палац, тобто кам'яну палацово-сакральну споруду, а також будівлю костелу. В сакральній частині палацу – припалацовій каплиці – відкрито два баптистерії, що вказують на можливість проведення обрядів прийняття нової віри на Острові Ледницькому самим Мешком I та підлеглими йому можновладцями. Другий сакральний об'єкт на Острові Ледницькому – це невеликий однонавний костел, в якому

Мал. 4. Ортофотокарта південної і центральної частини озера Ледниця. 1 – Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 1 (дитинець), 2 – Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 2 (окольне місто), 3 – Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 3b (релікти східного мосту), 4 – Дзскановіце, пам'ятка 22 (поселення пшеворської культури періоду римських впливів, поселення і ранньосередньовічний могильник), 5 – Дзскановіце, пам'ятка 2 (ранньосередньовічний могильник; опрац. А. Ковальчик, фото В. Рачковський)

могла зберігатися ставротека⁷ – цінний релікваріум для збереження часток Древа Животворного Хреста. Під час археологічних досліджень відкрито там також дві кам'яні гробниці – ймовірно місце поховання представників третього покоління П'ястів. Період розквіту Острова Ледницького припадає на другу половину X – першу половину XI ст. У 1038 році місто на острові було знищене внаслідок нападу чеського князя Бржетислава. Після відбудови в середині XI ст. функціонувало ще близько 100 років, але вже виключно як локальний каштелянський осередок⁸.

Внаслідок археологічних досліджень, що проводилися від 50-х років ХХ століття на Острові Ледницькому, в озері Ледниця і найближчій околиці, отримано один із найцінніших на землі П'ястів комплексів предметів християнського культу, чисельних коштовних та мілітарних виробів. Серед них слід виокремити найдавніший зі знайдених у Польщі візантійський релікваріум (ставротека)⁹, скриньку для зберігання реліквії та пов'язаний з духовною особою гребінь зі слонов'ячої кістки¹⁰. Чисельними є групи оздоблень із кольорових металів, монет¹¹, а також озброєння, представлене найбільшим на західнослов'янських землях комплексом зброї в кількості понад 300 одиниць¹². Окрім перерахованих вище категорій пам'яток, виявлено багато інших ранньосередньовічних предметів, що мають скандинавське¹³, західно- або східноєвропейське походження, зокрема з Київської Русі.

У статті представляємо ранньосередньовічні пам'ятки, відкриті під час археологічних досліджень на Острові Ледницькому і в Гечу, технологічно-сти-

⁷ У літературі з цієї тематики трапляються погляди про східне походження релікваріума з Острова Ледницького. Найновіші дослідження доктора Януша Горецького вказують на те, що ставротека була виготовлена у майстернях візантійських або оттонівських, у візантійському стилі. Можливо на двір Мешка I або Болеслава Хороброго вона потрапила у вигляді дару від імператорів з оттонівської династії: J. GÓRECKI, 'Chronologia i pochodzenie stauroteki z Ostrowa Lednickiego' w *Stauroteka Lednicka. Materiały, studia i analizy* (red.) A.M. WYRWA (Lednica 2015) 29–33.

⁸ Z. KURNATOWSKA, A. M. WYRWA (red.), *Ostrów Lednicki Rezydencjonalno-stoleczny ośrodek pierwszych Piastów* (Warszawa 2016), тут наведена й інша література.

⁹ A. M. WYRWA (red.), *Stauroteka Lednicka* (Lednica 2015).

¹⁰ J. GÓRECKI, A. M. WYRWA (red.), *Liturgiczny grzebień z Ostrowa Lednickiego. Studium analityczne* (Dziekanowice; Lednica 2012).

¹¹ A. ТАБАКА, A. M. WYRWA (red.), *Monety i biżuteria z Ostrowa Lednickiego i okolicy* (Lednica 2013); поп.: J. WRZESIŃSKI (red.), *Nummus bonum fragile est. Groby z monetami wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach* (Lednica 2016).

¹² A. M. WYRWA, P. SANKIEWICZ, P. PUDEŁO (red.), *Miecze średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Giecza* (Dziekanowice; Lednica 2011); P. SANKIEWICZ, A. M. WYRWA (red.), *Topory średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Giecza* (Lednica 2013); P. SANKIEWICZ, A. M. WYRWA (red.), *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowa* (Lednica 2018).

¹³ W. DUCZKO, 'Złoty młot boga Thora? O fragmencie skandynawskiej ozdoby z Ostrowa Lednickiego' w *Ostrów Lednicki rezydencjonalno-stoleczny ośrodek Pierwszych Piastów* (red.) Z. KURNATOWSKA, A. M. WYRWA (Warszawa 2016) 299–302.

лістичні і функціональні риси яких, а також аналогії до предметів, відкритих у Східній Європі, насамперед у Київській Русі, дозволяють вказати на їх руське походження або, у випадку предметів місцевого виробництва, висловити припущення про їх виконання за східними зразками. Варто зауважити, що часто дуже проблематично і важко дати однозначну оцінку. На жаль, деякі застарілі в наукових колах погляди про руське походження окремих категорій пам'яток (наприклад, ліроподібних пряжок) не стали до цієї пори підкріплені належним аналізом джерел і спільними спеціалізованими дослідженнями польських і українських науковців¹⁴. Тому метою цієї статті є представити пам'ятки і викликати дискусію стосовно їх походження.

Представлені предмети становлять лише невелику частину збірки Музею Перших П'ястів на Ледниці. На особливу увагу заслуговують два з них, на яких розміщено зображення тризуба (знака Рюриковичів), що безпосередньо свідчить про їх східне походження (Київська Русь).

Перший із них являє собою невелике позолочене бронзове окуття, яке виявлено в Гечу, в 2008 році під час археологічних розвідок на південному краю пам'ятки № 4, що розташована на північ від городища, безпосередньо по сусідству (мал. 5: А). Ця територія була активно освоювана людиною, починаючи від т. зв. племінного (переддержавного) періоду, первісно як місце, що ймовірно мало культовий характер¹⁵, а від середини XI до зламу XII–XIII ст. – використовувалось як поховальний комплекс¹⁶.

Мал. 5. Городище в Гечу із сусіднім від півночі могильником (пам'ятка 4); А – місце знахідки окуття зі знаком Рюриковичів, В–D – місцезнаходження поховань (В – поховання 3/05, С – поховання 24/07, D – 3/08) (мал. і опрац. Т. Криштофяк)

¹⁴ M. DZIK, 'W sprawie pochodzenia wczesnośredniowiecznych grzechotek guzowatych' w *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, (red.) B. CHUDZIŃSKA, M. WOJENKA, M. WOŁOŻYŃ (Kraków; Rzeszów 2016) 409.

¹⁵ T. KRYSZTOFIAK, 'Rozwój...' s. 23, 33.

¹⁶ E. INDYCKA, 'Cmentarz przy wczesnośredniowiecznym grodzie w Gieczu' w *Gród piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, (red.) M. KARA, T. KRYSZTOFIAK, A. M. WYRWA (Poznań 2016) 209–237.

Окуття має форму щита з прямокутною основою шириною 1,4 см; його висота складає 2,2 см (мал. 6). Злегка хвилясті боки щита на висоті бл. 2/3 різко заломлюються і з'єднуються під гострим кутом. Оздаба виготовлена в техніці лиття, зовнішній бік покритий позолотою.

Ця річ первісно була прикріплена до основи (шкіряний пояс?) трьома шипами, кінці яких не збереглися. Вони були випадково втрачені під час використання оздобленого нею предмета, або ж внаслідок перенесення окуття в інше місце з якоюсь метою. Про повторне кріплення окуття свідчить висвердлений у центральній частині круглий отвір діаметром близько 0,2 см, який дає можливість повторного кріплення за допомогою однієї заклепки. Всю зовнішню поверхню оздобу займає унікальне зображення, виконане в техніці заглибленого рельєфу. Воно має форму тризуба з прямокутною основою. В композиції домінує потовщений у верхній частині центральний зуб, він значно вищий від крайніх зубів, що торкаються гострими кінцями згадуваного потовщення. Це зображення нагадує стилізовану лілію, воно оточене обідком у вигляді лінії, що проходить вздовж обох боків щита. Малюнок цей можна ідентифікувати з

т. зв. знаком Рюрика – священною символікою русько-варязької династії, яку крім членів роду використовували також знатні воїни князівської дружини¹⁷.

Серед багатьох відомих варіантів символіки Рюриковичів не вдається віднайти точної аналогії до вміщеного на окутті з Геча зображення. З погляду на тип (тризуб) з певністю можна пов'язувати його з кимось із нащадків Володимира Великого, що посідали князівський престол у Києві. При спробі персоніфікації особи, яка мала привілей вживання цієї символіки, слід звернути увагу на дві істотні особливості. Першою є форма середнього зуба. Він є значно вищий від двох бічних, а в його верхній частині, одразу під гострим завершенням, проглядається овальне потовщення. Ця деталь зближує гецьке зображення зі знаком, який використовував другий син Володимира Великого Ярослав Мудрий, великий князь київський у 1015–1054 рр.¹⁸. Однак, на відміну від тризуба Ярослава, у якого середній зуб увінчаний кільцем, на гецькому окутті воно розташоване

Мал. 6. Геч, пам'ятка 4.
Позолочене окуття поясу (?)
з тамгою Рюриковичів
(фото М. Южвіковська)

¹⁷ W. DUCZKO, *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej* (Warszawa 2006) 194.

¹⁸ С. БЕЛЕЦКИЙ, *Знаки Рюриковичей. Часть первая: X–XI вв.* (Санкт-Петербург 2000) 25, рис. 11:15, 16; W. DUCZKO, *Ruś wikingów...*, s. 195.

дещо нижче і це справляє враження, що малюнок нагадує стилізовану лілію. Другою важливою різницею є відсутність на зображенні з Геча т. зв. ніжки, тобто нижнього завершення тризуба, що відходить від його основи і буває різноманітної форми (у випадку Ярослава – трикутна). Знаки Рюриковичів без “ніжки”, як зазначає Сергій Білецький¹⁹, відомі, але трапляються надзвичайно рідко. Однак для цілісності композиції знака це дуже істотний елемент, оскільки саме форма “ніжки” змінювалася в наслідуваннях батьківського тризуба старшими синами, в той час як молодші сини не змінювали її зовсім. Згідно цього дослідника, тамгами без “ніжки” могли послуговуватися в дуже виняткових випадках княгині – дружини членів династії Рюриковичів. Вищезгадані зауваження схиляють до встановлення гіпотези, що знаком, який зображений на щитоподібному окутті з Геча, міг послуговуватися хтось із близького оточення київського князя Ярослава Мудрого (1015–1054). Про це свідчить подібність гецького зображення до знака цього володаря, хоча спонукає до міркування уже згадуваний, складний до пояснення, невеликий відступ від канонічного зображення Ярославового тризуба. Спираючись на представлені вище твердження С. Білецького, який приписує знаки Рюрика з відсутністю “ніжки” дружинам (жінкам) представників русько-варязької династії, особу, яка послуговувалася тим знаком, можна вбачати в групі тісно пов'язаних з дружиною (жінкою) когось із Рюриковичів.

Обговорювана нами оздоба є одним з багатьох предметів русько-варязького походження, віднайдених на сьогодні в Гечу (як на городищі, так і безпосередньо по сусідству). Значна концентрація в околицях гецького городища вище згадуваних знахідок, що тісно пов'язані між собою хронологічно і в культурному відношенні, підказує відповідь на цікаве питання: чи у цьому випадку варто брати до уваги лише “мандрівку” речей, чи вони також свідчать про перебування тут особи/осіб з окресленого культурного кола, віддаючи перевагу другій інтерпретації. Винятковий символічний зміст гецького окуття дозволяє припустити, що воно є слідом перебування в Гечу особи, близько пов'язаної з київською панівною династією, а на підставі стилістичної подібності гецького тризуба до тамги Ярослава Мудрого можна зробити висновок, що особа ця була пов'язана з оточенням самого князя. Обережна прив'язка цієї гіпотези до походу Болеслава Хороброго на Київ (1018), по завершенню якого польський князь вивіз із собою сестру Ярослава Мудрого Предславу²⁰, вказує на Геч як місце, де могла бути посаджена руська князівна зі своїм почетом. Городище в Гечу, з огляду на своє розташування (землі п'ястівського *patrimonium*) та характер приватної княжої резиденції (що вимальовується чимраз яскравіше завдяки вище згадуваним археологічним дослідженням), видається до виконання цієї функції цілком придатним.

¹⁹ С. БЕЛЕЦКИЙ, *Знаки Рюриковичей...*, с. 107, 108.

²⁰ *Kronika Thietmara*, z tekstu łacińskiego przetłumaczył, wstęp poprzedził i komentarzem opatrzył M. Z. JEDLIICKI, Biblioteka Tekstów Historycznych, t. III (Poznań 1953) ks. VIII, 31–32.

Інший артефакт зі знаками Рюриковичів – це фрагмент кістена (мал. 7). Виготовлений із рогу (?) предмет виявлений на Острові Ледницькому в 1931–1935 рр. під час досліджень поховального комплексу другої половини XI–XIV ст., що розташований на майдані городища²¹. Знахідка кілька разів публікувалась²², вона має грушоподібну форму, збережено близько половини предмета. Має гладку поверхню, його висота становить близько 9,2 см, а найбільший діаметр – 5 см. Уздовж осі розміщений отвір діаметром 1,5 см, що слугує для кріплення ремня або мотузки.

На зовнішній поверхні проглядаються два фрагментарно збережені тризуби Рюриковичів та два інші знаки хреста або “X”. Знаки тризубів, з відігнутими назовні бічними зубами, виконані за допомогою гострого знаряддя, яким вирізувались заглиблення на поверхні. Один із частково збережених тризубів має середній зуб у вигляді хреста, а під ним сильно затерте, слабо читабельне нижнє закінчення знака. На жаль, стан збереження т.зв. “ніжки” не дозволяє розпізнати її форму. Варто підкреслити, що в літературі з цієї тематики розглядуваний тризуб до цього часу окреслювався як знак без нижнього закінчення (“ніжки”) і приписувався князівнам²³. Нерозв’язаним залишається питання, навіщо хтось робив спробу прибрати нижнє закінчення тризуба.

Як доводить С. Білецький, тризуб із центральним зубом у вигляді хреста використовувався полоцькими князями з роду Рюриковичів. Аналогічні знаки є на підвісних свинцевих печатях та пломбах з Дорогичина, Новгород, а також на клеймі цегли з Благовіщенської церкви у Вітебську. Як стверджує С. Білецький, враховуючи аналогії і датування цих артефактів (XI–XII ст.), уміщений на кістені із Острова Ледницького знак належить приписати Ізяславу Володимировичу або його синові Брячиславу Ізяславовичу²⁴.

Мал. 7. Рубітви-Острів Ледницький, пам'ятка 1. Фрагмент кістена зі знаками Рюриковичів (зі збірки Музею Початків Польської Держави в Гнезно; фото М. Южвіковська, опрац. А. Ковальчик)

²¹ A. WRZOSEK, ‘Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno’ (Poznań 1961), t. 12 *Fontes Archaeologici Posnanienses* 254, tabl. I:12.

²² J. WRZESIŃSKI, ‘O bronii wczesnego średniowiecza rzadziej postrzeganej’ w *Z dziejów Kujaw i Paluk Studia dedykowane pamięci dr. Czesława Sikorskiego*, (red.) J. KOZŁOWSKI, M. WOŹNIAK (Inowrocław 2005) 47–61; T. KRYSZTOFIĄK, ‘Okucie ze znakiem Ruryka znalezione w Gieczu’ (2013), t. LVIII, zeszyt 1–2 *Archeologia Polski* 119.

²³ J. WRZESIŃSKI, *Op. cit.*; T. KRYSZTOFIĄK, ‘Okucie ze znakiem Ruryka...’, s. 119; С. БЕЛЕЦКИЙ, ‘Древнейшая геральдика Руси’ в *Повесть временных лет* (Санкт-Петербург, Вита Нова 2012) 454–455.

²⁴ С. БЕЛЕЦКИЙ, ‘Древнейшая геральдика Руси’.

Ручна зброя ближнього бою цього типу виступає в одиничних екземплярах на терені польських земель і вважається імпортом. З території сучасної Польщі відомо близько 10 ранньосередньовічних екземплярів²⁵. На землях Русі від X ст. така зброя поширена досить масово²⁶. Тип зброї, як і знаки тризубів на кістени із Острова Ледницького однозначно свідчать про його руське походження.

Описані вище два предмети (позолочене окуття з Геча та кістень із Острова Ледницького) є унікальними пам'ятками. З польських земель, крім них, відомо лише три предмети із уміщеним на них зображенням тамги київської династії. Крім кістень з колекції панства Шимановських із Тарнова²⁷, знак Рюриковичів (тризуб) уміщений на скляній підвісці у вигляді зірки з могильника в Гручні (XII–XIII ст.)²⁸ та на бронзовому окутті пояса з могильника в Бодзі (перша половина XI ст.; тут як двозуб Святополка Окаянного)²⁹.

У ранньому середньовіччі рефлексійні луки на теренах держави перших П'ястів могли бути привезені з Русі, де вони були скрізь поширені³⁰. У збірці пам'яток, здобутих під час археологічних досліджень на Острові Ледницькому, знаходяться дві пластинки, виготовлені ймовірно з рогу, агрибутованих Пьотром Дмоховським і Яцеком Вжесінським як накладки рефлексійного лука³¹. Перша з них була виявлена на дитинці ледницького городища під час розкопок у 1949–1951 рр. Це видовжена пластина, завдовжки 12 см, максимальною шириною 2,7 см і товщиною до 0,65 см, виготовлена доволі майстерно (мал. 8: 1). На

Мал. 8. Рубітви-Острів Ледницький, пам'ятка 1. Накладки рефлексійного лука: 1 – зі збірки Музею Початків Польської держави в Гнезно, 2 – зі збірки Музею Перших П'ястів на Ледниці (фото М. Южвіковська, А. Ковальчик)

²⁵ P. N. KOTOWICZ, 'Uwagi o znaleziskach kiścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze Polski' (Kraków; Santok 2006), t. II *Acta Militaria Mediaevalia* 53.

²⁶ B. ROKITOWSKA, M. WOŁOSZYN, 'Wczesnośredniowieczne zabytki pochodzenia wschodniego z wykopalisk w Pełnatyczach, pow. Przeworsk' w *Rocznik Przemyski*, t. 37, zeszyt 1, *Archeologia* (Przemysł 2001) 47–50.

²⁷ A. SZPUNAR, 'Zabytki archeologiczne z kolekcji Państwa Szymanowskich w Tarnowie' w *Rocznik Tarnowski* (Tarnowo 1992) 238, 241–242.

²⁸ R. BOGUWOLSKI, L. HYSS, *Biżuteria średniowieczna z cmentarzyska w Grucznie* (Grudziądz 2005) 35.

²⁹ W. DUCZKO, 'Status i magia. Ozdoby elit z Bodzi' w A. BUKO (red.), *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego* (Warszawa 2016) 147.

³⁰ Поп.: P. DMOCHOWSKI, J. WRZESIŃSKI, 'W poszukiwaniu łuku refleksyjnego – możliwości interpretacji na przykładzie znaleziska z Ostrowa Lednickiego' w *Wędrówki rzeczy i idei w średniowieczu*, (red.) S. MOŹDZIOCH, *Spotkania Bytomskie 5* (Wrocław 2005) 314.

³¹ *Ibid.*, s. 313–333; J. WRZESIŃSKI, *Op. cit.*, s. 50–51.

зворотній поверхні накладки знаходяться рівчаки, а лицевий бік прикрашений орнаментом у вигляді кіл з точкою в центрі (концентричні кола)³².

Друга пластинка була виявлена в 1965 році під час досліджень дитинця ледницького городища³³. Це видовжена накладка завдовжки 12,8 см, з максимальною шириною 2,4 см і товщиною 0,8 см (мал. 8: 2). Один із повздовжніх бічних країв є злегка вигнутим, а другий майже ідеально прямий. На акуратно заокруглених кінцях, як і вздовж одного з бічних країв проглядаються насічки у вигляді мотиву сітки. Як зазначає П. Дмоховський і Я. Вжесінський, на зворотній, увігнутій поверхні проглядаються чіткі V-подібні (у розрізі) подряпини. Вони виконані майстерно, а їх глибина сягає 0,15 см³⁴.

Риси пластинок – форма і подряпини – дозволяють однозначно атрибутувати їх, як накладки до рефлексійного лука. Пластинки з рогу або кістки, крім вище описаних, відомі з поховання воїна з Грудека Надбужного (літописний Волинь), Перемишля-Засяння, Вроцлава і з Блоня на Мазовші³⁵.

Серед пам'яток, пов'язаних із озброєнням, східне походження має також шишак, виявлений у середині ХІХ ст. на полях поблизу городища в Гечу (мал. 9). Цей предмет має форму сферичного конуса, заввишки 21 см і вагою 818 г. Зібраний з чотирьох трикутних залізних пластин, покритих позолоченою мідною бляхою і скріплених між собою заклепками. У верхній частині шишака знаходиться слід від втулки, що ймовірно слугувала для кріплення плюмажу, а в нижній – залізний обруч з кріпленнями для кольчуги. На передній частині шолома, одразу над обручем, збереглися фрагменти оздоблення у вигляді “трилисника”, у якому центральний листок є найвищим, завдяки чому оздоба має вигляд діадеми. Додаткові оздоби – чотирьохпелюсткові розетки вирізані з мідної бляхи і покриті біля зовнішніх країв гранульованим орнаментом – закріплені до центральних частин бічних пластин шишака. Декоративний вигляд має також саме поєднання пластин – краї зовнішніх сегментів вирізані у вигляді неглибоких дуг і облямовані прокладками, оздобленими подвійним рядом гранул.

Мал. 9. Геч. Шишак (зі збірки
Археологічного музею в Познані,
фото М. Юрдечка)

³² J. WRZESIŃSKI, *Op. cit.*, s. 50.

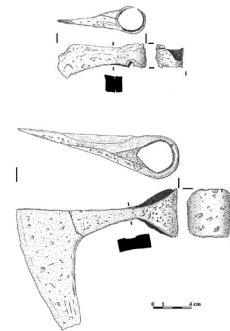
³³ P. DMOCHOWSKI, J. WRZESIŃSKI, *Op. cit.*, s. 315.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, s. 314, 328.

Гецький шишак зберігається тепер в Археологічному музеї в Познані. Це один із чотирьох шоломів такого типу, віднайдених у Великопольщі (інші шишаки виявлені в Гнезно, Ольшувці і Гожухах). Хоч артефакт викликав зацікавлення вже від середини XIX ст., його хронологія, походження, а в певному сенсі також функція довий час залишалися суперечливими. З огляду на концентрацію знахідок у Великопольщі, частина дослідників навіть вважала, що вони виготовлялись на місці, в той час, коли інші стверджували їх північне походження. Теорії про східне походження шишаків з'явилися уже в передвоєнний період і підтвердилися завдяки черговим знахідкам. Докладний аналіз цього типу шоломів подав А. Кірпічніков, який зібрав усі відомі екземпляри і чітко вказав на Київську Русь як місце, де їх створювали і звідки вони поширювалися на інші території (Волинь, Самбія, Великопольща, Угорщина). На землі Великопольщі – центральної частини держави П'ястів – вперше шишаки могли дійти одночасно з напливом арабських диргемів бл. 960 року внаслідок торгівельних контактів з Київською Руссю, а враховуючи характер оздоблення, крім функції ужиткової, вони підкреслювали високий статус володаря. Руські шоломи на польських землях використовувались до кінця XI ст., коли їх почали замінювати шоломами, привезеними зі Скандинавії³⁶.

Посередньо про контакти п'ястівської монархії і Рюриковичів можуть свідчити ранньосередньовічні сокири руського походження. Таке походження має сокира, виявлена під час підводних археологічних досліджень східного мосту (що веде з Острова Ледницького на східний берег у напрямку Гнезна), датована кінцем X – першою половиною XI ст. (мал. 10: 2). Це примірник з широким, відтягнутим до низу лезом і заокругленим обухом, тильний бік якого має широкий мисоподібний виступ, що відходить до низу. Аналогічні зразки виступають виключно у Східній Європі і концентруються здебільшого на території Русі. З території сучасної Польщі, яка у ранньому середньовіччі входила до складу руських князівств, відомі два подібні екземпляри³⁷. Так само зі сходу може походити сокира,

Мал. 10. 1 – Дзекановіце, пам'ятка 2, 2 – Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 3b. Залізні сокири (за: П. Санкевич, А. Вурва (ред.), *Topory... (Lednica 2013) 105, 217; мал. П. Котович; перемальовка А. Сабат*)

³⁶ Див.: М. POKLEWSKA-KOZIELL, M. SIKORA, 'Szyszak z Gieczu – szczegółowa inwentaryzacja i stan badań' w *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego i Gieczu*, (red.) P. SANKIEWICZ, A. M. WYRWA (Lednica 2018) 109–130, там подана й інша література.

³⁷ P. SANKIEWICZ, A. M. WYRWA (red.), *Topory średniowieczne...*, s. 52, 72, 82.

виявлена у похованні № 34 на цвинтарі у Дзекановіцах (пам'ятка 2), неподалік Острова Ледницького, датована другою половиною XI – межею XI і XII ст. (мал. 10: 1). Це примірник із симетричним лезом і заокругленим обухом. Аналогії до цієї сокири знаходимо у Литві і Русі, де вони вирізняються як тип VIII за класифікацією А. Кірпи́чнікова³⁸.

Без сумніву руське походження має також мініатюрна бронзова сокирка, виявлена на ранньосередньовічному могильнику в Дзекановіцах, пам'ятка 22 (мал. 11). Сокирка датується другою половиною XI–XII ст., її виявлено в похованні дитини (поховання 65/95), померлої у віці 3–5 років (*Infans I*). Предмет завдовжки 6,5 см зафіксовано на правій стегновій кістці дитини. Лезо сокирки завширшки 4,5, дещо відтягнуте донизу. В нижній частині леза розміщений невеликий напівкруглий виступ. У втульчастій частині діаметром 1,1 см зберігся фрагмент стержня, довжиною близько 22,8 мм, виготовлений із вільхового дерева.

Бічні поверхні предмета та його основа прикрашені орнаментом у вигляді ряду кілець з точкою в центрі між двома вирізьбленими лініями, що проходять уздовж краю сокирки³⁹.

З території сучасної Польщі на сьогодні відомо понад 20 мініатюрних сокирок, виготовлених з бронзи та мідних сплавів⁴⁰. У спеціалізованій літературі ці предмети пов'язують головним чином з культом Перуна, вбачаючи в них своєрідні знаки приналежності до військової дружини⁴¹. Можливо мініатюрна сокирка з могильника в Дзекановіцах, будучи імпортом з Русі, свідчить не лише про “мандрівку” речей і пов'язаних з ними людей, але (як вважає Марцін Волошин) також і про певний символізм – спосіб ідентифікації окремого

Мал. 11. Дзекановіце, пам'ятка 22.
Бронзова сокирка
(фото М. Южвіковська)

³⁸ А. Н. Кирпи́чников, *Древнерусское оружие*, вып. 2: *Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени XI–XIII вв.* (Москва 1966) XVI:12.

³⁹ А. WRZESIŃSKA, J. WRZESIŃSKI, ‘Grób z miniaturowym toporkiem z Dziekanowic gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22’ w *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* (Poznań 1996), t. 4 197–204.; P. SANKIEWICZ, A. M. WYRWA (red.), *Topory średniowieczne...*, s. 36–37.

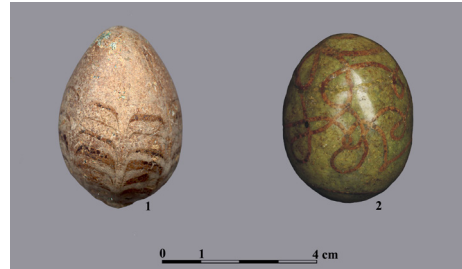
⁴⁰ Поп.: W. PANASIEWICZ, M. WOŁOŻYŃ, ‘Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów’ (2002), t. XLVII, zeszyt 1–2 *Archeologia Polski* 247; P. KUCYPERA, P. PRANKE, S. WADYL, *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe* (Toruń 2011); A. KĘDZIERSKI, D. WYCZÓLKOWSKI, ‘Toporki miniaturowe z badań na starym mieście w Kaliszu’ w *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* (Poznań 2014), t. 15 99–106.

⁴¹ W. PANASIEWICZ, M. WOŁOŻYŃ, *Op. cit.*, s. 261–271, там подана додаткова література.

суспільного стану⁴². Автори опрацювання цієї мініатюрної сокирки – Анна і Яцек Вжесінські – спираючись на фахову літературу, зазначають, що предмети цього типу належали особам вищого суспільного стану – дружинникам. Знахідка мініатюрної сокирки в похованні дитини може вказувати на символічне надання похованій там дитині статусу воїна⁴³.

На думку більшості дослідників, ранньосередньовічні писанки-брязкальця, які виявлені у Польщі на городищах, поселеннях і могильниках імпортувались із Київської Русі – на відміну від брязкалець з декором у вигляді кулястих виступів на поверхні (пол. – grzechotki guzowate, brodawkowe)⁴⁴. Однак не виключено, що частина писанок-брязкалець була виготовлена місцевими майстрами за взірцями предметів східного походження⁴⁵. На сьогодні із п'ястівських земель Польщі відомо близько 100 писанок-брязкалець⁴⁶. В останніх роках в Інституті Музикології Варшавського університету проводився аналіз звуків, утворених внаслідок трясіння брязкалець⁴⁷, що може виявитися істотним при окресленні функції цих предметів.

Одну із писанок-брязкалець виявлено у 1966 році під час археологічних досліджень на ранньосередньовічному могильнику (друга половина XI–XIII ст.) у Дзекановіцах, що розташовані на східному березі озера Ледниця, по сусідству з Островом Ледницьким. Глиняна писанка (мал. 12: 1), заввишки 4,7 см і діаметром 3,3 см, була

Мал. 12. 1. Дзекановіце, пам'ятка 22. Писанка глиняна (фото М. Южвіковська), 2 – Геч. Писанка глиняна (зі збірки Археологічного музею в Познані) (фото К. Зісонулу-Блея)

⁴² M. WOŁOSZYN, 'Zabytki pochodzenia wschodniego we wczesnośredniowiecznej Polsce – wędrowka ludzi, rzeczy, czy idei?', w *Wędrowki rzeczy i idei w średniowieczu* (red.) S. MOŹDZIUCH (Wrocław 2005) 5 *Spotkania Bytomskie* 252–253.

⁴³ Н. А. МАКАРОВ, 'Древнерусские амулеты-топорики' (1992) 2 *Российская археология* 41–58; А. WRZESIŃSKA, J. WRZESIŃSKI, 'Grób z miniaturowym toporkiem z Dziekanowic...', s. 202.

⁴⁴ M. DZIK, *Op. cit.*, s. 397–419.

⁴⁵ E. SIEMIANOWSKA, 'Wczesnośredniowieczne grzechotki i pisanki w strefie przebiegu szlaku lądowego z Rusi na Pomorze' w *Kultura materialna średniowiecza w Polsce. Materiały ze studenckiej konferencji naukowej, Toruń 24–25 kwietnia 2008 roku*, (red.) P. KUCYPERA, S. WADYL (Toruń 2008) 67–84.

⁴⁶ W. ŚLUSARSKI, 'Wczesnośredniowieczne pisanki i grzechotki gliniane z ziem polskich. Próba typologii' w *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice ofiarowane Profesor Marii Miśkiewiczowej*, (red.) Z. KOBYLIŃSKI (Warszawa 2004) 79–110.

⁴⁷ S. SIEMIANOWSKA, A. GRUSZCZYŃSKA-ŻÓLKOWSKA, 'Dwugłos w sprawie grzechotek, Wczesnośredniowieczne pisanki – grzechotki ze Śląska z perspektywy archeologa: technika wykonania, stylistyka, funkcja i znaczenie', *Meakultura*, nr 258 (ISSN 2299-1255), dostęp <http://meakultura.pl/edukatornia/dwuglos-w-sprawie-grzechotek-1833> (na dzień 07.02.2019 r.).

виявлена в похованні дитини, померлої у віці *Infans II* (близько 7–8 років). Має форму курячого яйця. Ззовні поверхня покрита непрозорою свинцевою поливою, світло-бронзового забарвлення, на якій уміщені наплавлені на корпус непрозорі скляні нитки темно-бронзового кольору, що утворюють мотив прямих “розчесаних і згладжених” ліній. Всередині писанки є порожня камера, у якій знаходиться камінець або глиняна кулька, що призводить до утворення звуку під час трясіння⁴⁸.

Писанку-брязкальце знайдено також під час розвідувальних робіт на терені городища в Гечу⁴⁹. Предмет виготовлено зі світлої глини, його висота становить 4,6 см, а діаметр – 3,3 см. Поверхню писанки-брязкальця покриває полива, найімовірніше свинцева, світло-зеленого забарвлення. Декорацію у вигляді хаотичних спіралей і петель виготовлено зі скляної нитки брунатно-червоного забарвлення, вплавленої у скло⁵⁰.

До руських виробів належать численні на теренах польських земель знахідки пряслиць, виготовлених із рожевого овруцького пірофіліту. Хоча в середовищі польських дослідників з’являються сумніви щодо руського походження усіх пряслиць з пірофіліту рожевого або фіолетового забарвлення, проведені на цей час археологічні, геологічні і палеографічні аналізи на групі вибраних пряслиць підтверджують волинське (овруцьке) походження цих артефактів⁵¹. Поряд з ліроподібними пряжками та гудзиками-бубонцями вони є доказом інтенсивності торгівельних польсько-руських контактів. На території Русі овруцький пірофіліт, від середини X ст., видобували масово, виготовляючи з нього численні предмети від саркофагів або архітектурних елементів, біжутерії до пряслиць⁵².

На Острові Ледницькому на сьогодні виявлено 48 екземплярів пряслиць. Більшість із них, 32 екземпляри, походять з городища (пам’ятка 1), а знайдено

⁴⁸ A. WRZESIŃSKA, J. WRZESIŃSKI, ‘Wczesnośredniowieczna gliniana pisanka-grzechotka z cmentarzyska w Dziekanowicach’ w *Archaeologia Historica Polona* (Toruń 2000), t. 8 107–113.

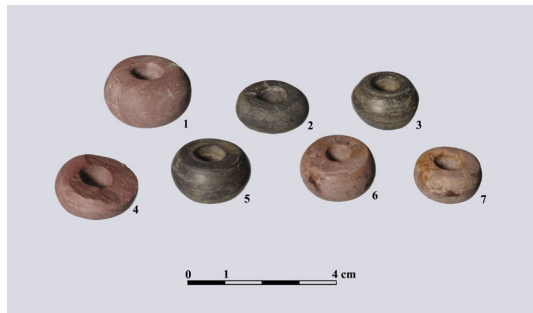
⁴⁹ Писанка знаходиться у збірці Археологічного музею у Познані: MAP nr inw. 1948:477.

⁵⁰ A. STĘPPIŃ, ‘Pisanka – grzechotka’ w *Via Regia. 800 lat na wspólnej drodze. Katalog III saksońskiej wystawy krajowej*, (red.) R. ENKE, B. PROBST (Drezno 2011) 51.

⁵¹ M. PASZKOWSKI, A. TOMASEVSKI, M. WOŁOZYŃ, ‘Pochodzenie przęślika z Pełnatycz w świetle analiz geologicznych’ w *Rocznik Przemyski*, t. XXXVII, zeszyt 1, *Archeologia* (Przemysł 2001) 61–64; M. WOŁOZYŃ, ‘Zabytki pochodzenia wschodniego...’, s. 250–251; M. WOŁOZYŃ, et al., ‘Między skryptorium a laboratorium. Przęślik z Czermna (badania 1952 r.) w świetle analiz archeologicznych, geologicznych i paleograficznych’ w *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowińskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, (red.) B. CHUDZIŃSKA, M. WOJENKA, M. WOŁOZYŃ (Kraków; Rzeszów 2016) 597–612.

⁵² M. WOŁOZYŃ, ‘Europa środkowo-wschodnia a cywilizacja bizantyjsko-ruska w X–XIII w. Próba interpretacji źródeł archeologicznych’ w *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, (red.) J. MACHNIK, I. STAWOWA-KAWKA, (Kraków 2006) t. XIV 37.

їх під час досліджень у різних його частинах протягом кількох десятків років. На посаді городища (пам'ятка 2) на сьогодні виявлено 16 екземплярів⁵³. Це є пряслиця різноманітних розмірів та форми (мал. 13). Серед них виділяються екземпляри заввишки від 1,08 до 1,57 см і діаметром від 2,11 до 2,74 см та вагою у межах 5,55–17,40 г. Серед наявних на сьогодні екземплярів, найчисельнішими є пласкі, не надто високі пряслиця з овальним, сплющеним поперечним перерізом (мал. 13: 2, 4, 7). Окрім цього, в меншій кількості, зафіксовано також пряслиця з бочкоподібним поперечним перерізом (мал. 13: 1, 5, 6) або двохстіжкові примірники з плавними (мал. 13: 3) і крутими заломами. Пряслиця, що виявлені як на городищі, так і на його посаді, походять з культурних шарів та об'єктів XI і XII ст. Це узгоджується з датуванням пряслиць з рожевого пірофіліту, напр. із поселенського комплексу в Чермно (літописний Червень), Калішу або могильника в Бодзі⁵⁴.

Мал. 13. Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятки 1 і 2. Пряслиця з оvrуцького пірофіліту (фото М. Южвіковська)

Натомість з різних пам'яток гецького поселенського комплексу походить 31 пряслице з оvrуцького пірофіліту. Форми і розміри цих пряслиць подібні до екземплярів із Острова Ледницького. На жаль, майже всі походять з шару гумусу або перевідкладених стратиграфічних одиниць, що унеможливило їх датування.

⁵³ Посад городища досліджено лише на 5 % (мостові плацдарми, два фрагменти поселення), натомість городище – близько 70 %.

⁵⁴ A. ZBIERSKI, 'Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermną nad Huczwą' (1959) 4 *Archeologia Polski* 115; L. PAWLATA, 'Osada i cmentarzysko wczesnośredniowieczne na stanowisku 3 w miejscowości Czerмно Kolonia' w *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czerмnie w świetle wyników badań dawnych. Podstawy źródłowe*, t. 2 (red.) M. FLOREK, M. WOŁOZYŃ (Kraków; Leipzig; Rzeszów; Warszawa 2016) 271; B. STAWREW, 'Materiały z wykopów NE 41C i NE 41D na grodzisku w Czerмnie' w *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czerмnie w świetle wyników badań dawnych. Podstawy źródłowe*, t. 2 (red.) M. FLOREK, M. WOŁOZYŃ (Kraków; Leipzig; Rzeszów; Warszawa 2016) 541; K. ZAMELSKA-MONCZAK, 'Wyroby z poroża i kamienia' w *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, (red.) A. BUKO (Warszawa 2016) 280–281; I. DĄBROWSKA, J. RAUHUTOWA, T. UZDOWSKA, 'Materiały wczesnośredniowieczne z Kalisz i Piwonie' (1960) 5 *Materiały wczesnośredniowieczne* 26, 31; A. ŻAKI, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej* (Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk 1974) 237.

Чимало дослідників визнає ранньосередньовічні ліроподібні пряжки для застібання поясу за виробу східного походження. З території сучасної Польщі відомо близько 70 екземплярів⁵⁵. Під час поверхневих досліджень з використанням металодетекторів на східному боці озера Ледниця в 2018 р. знайдено дві ідентичні бронзові ліроподібні пряжки вагою 14,9 та 14,8 г⁵⁶ (мал. 14). На одній із них зберігся рухомий залізний язичок – він виготовлений із прямокутного в поперечному перерізі дроту, що звужується в напрямку щитка пряжки. Кільце пряжки в поперечному перерізі трапецієподібне, воно прикрашене рядом поперечних заглиблених смужок. У передній (щитковій) частині кільця є рівчак для язичка. На зовнішній поверхні пряжок виступає орнамент у вигляді одиночного, місцями подвійного повздовжнього рівчака, який на стику кільця із рамкою пряжки і закінченнях зовнішньої осі утворює стилізований геометрично-рослинний мотив. Багато профільована рамка пряжки, завдовжки 1,86 см, з максимальною шириною 2,63 см, має овальну в поперечному перерізі зовнішню вісь для кріплення поясу та внутрішню вісь, на якій насаджений язичок. Максимальна висота обох пряжок складає 0,5 см, а ширина від щитка кільця до зовнішньої осі рамки – 3,41 см. Описані артефакти можна зарахувати до III типу за класифікацією Софії Головінської. Цей тип пряжок датований другою половиною XI – початком XII ст.⁵⁷ Найбільше зразків II типу зафіксовано не землях Русі⁵⁸.

Представлені пряслиця і ліроподібні пряжки доводять, що контакти мешканців п'ястівської Польщі і Київської Русі мали регулярний характер і обіймали не лише пограниччя, але і важливі столичні п'ястівські міста.

Мал. 14. Дзекановіце. Ліроподібні пряжки (фото М. Южвіковська, А. Ковальчик)

⁵⁵ M. WOŁOŻYŃ, 'Archeologiczne zabytki sakralne pochodzenia wschodniego w Polsce od X do połowy XIII wieku (wybrane przykłady)' w *Cerkiew – wielka tajemnica. Sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich. Katalog wystawy* (Gniezno 2001) 39.

⁵⁶ A. KOWALCZYK, K. SOBKOWIAK, 'Archeolodzy i Pasjonaci. Nowatorski model współpracy z wykorzystaniem najnowszych zdobyczy techniki' (Wrocław 2018) 11 (238) *Odkrywca* 20–25.

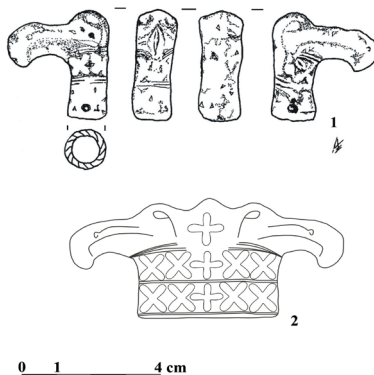
⁵⁷ Z. HOŁOWIŃSKA, 'Uwagi o typologii i chronologii wczesnośredniowiecznych sprzączek lirowatych na podstawie okazów znalezionych w Polsce' (1963), t. VIII, zeszyt 2 *Archeologia Polski* 388–391.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 388–389.

Черговим предметом, якому можна приписати руське походження, є наверхня руків'я нагайки (мал. 15; мал. 16: 1–2), тобто шкіряного, плетеного батога⁵⁹. Окуття виготовлене з олов'янистої бронзи у вигляді голови орла з довгим загостреним дзьобом, увінчаним втульчатою насадкою, що імітує шию хижого птаха. На насадці з усіх боків проглядається пасмо стилізова-

Мал. 15. Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 2. Завершення нагайки (фото М. Южвіковська)

Мал. 16. Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 2. 1 – наверхня нагайки, 2 – реконструкція орнаменту (мал. А. Евртовська)

них розеток, обмежених трьома парами канавок. Повна висота описуваного предмета складає 3,37 см, а ширина (разом з дзьобом) 3,0 см, висота дзьоба в його середній частині близько 0,97 см, натомість його ширина у тому самому місці становить близько 0,81 см. Зовнішній діаметр втулки дорівнює 1,32 см, а внутрішній має від 0,8 до 0,9 см. Причиною цього є неоднакова товщина стінки: близько 0,17–0,18 см. Наверхня нагайки було, очевидно, насажене на дерев'яне руків'я (на глибину близько 2,5 см). У нижній частині втулки розміщені два невеликі отвори діаметром близько 0,21 см (з правого боку голови) і 0,24 см (з лівого боку) на поперечні заклепки. На лівому профілі, у верхній частині предмета, дуже добре видно невелике заглиблення діаметром близько 0,19 см. Найімовірніше там було заплановано виготовлення другого отвору, від чого, однак, відмовилися. На підставі відомих аналогій з території Східної Європи, знахідку з Острова Ледницького належить віднести до нагайок типу IV за класифікацією А. Кірпічнікова⁶⁰.

⁵⁹ А. ТАВАКА, 'Znalezisko ozdobnego zakończenia rękojeści wczesnośredniowiecznej nahajki z Ostrowa Lednickiego' (2013), t. LVIII, z. 1–2 *Archeologia Polski* 163–170.

⁶⁰ А. Н. Кирпичников, *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XII вв.* (=Свод археологических источников Э1-36) (Ленинград 1973).

Співставлення знахідок нагайок у Польщі, їх хронологію і спробу нової класифікації представили у 2003 році Єва і Анджей Коковські⁶¹. На підставі археологічних та історичних досліджень, принаймні, частина знахідок пов'язується із монгольськими нападами в XIII ст., а інші з безпосередніми контактами з волзькими булгарами або татарами (які в 1240 році здійснили напад на Володимир (Волинський) і далі попрямували до Червеня). Дещо інший погляд на предмет хронології цих знахідок представив у тому самому році Марцін Волошин, датуючи одну із опольських знахідок XI ст., а наверхшя руків'я з Грудека Надбужного (літописного Волиня) – X–XI ст.⁶²

Відкриття наверхшя нагайки здійснено на Острові Ледницькому в гумусовому шарі, який неодноразово піддавався механічній оранці. Поблизу (в межах того самого шару) зафіксовано, між іншим, 10 денаріїв “хрестових”, датованих кінцем XI ст., та 18 гирьок різних типів, які з великою часткою ймовірності можна пов'язувати з функціонуючим на острові від зламу X–XI ст. по XIII ст., місцем обміну і торгівлі⁶³. Ледницька нагайка є єдиною знахідкою цього типу на Великопольщі і одночасно окреслює західну межу поширення цих пам'яток на землях Польщі.

На жаль, неможливо однозначно ствердити, коли і в якій спосіб нагайка потрапила на Острів Ледницький. Цю знахідку можна пов'язувати найвірогідніше з межею XI–XII ст. та візитом руського представництва на ледницькому городищі. Не виключено також, що вона була загублена польським воїном, який здобув цей символ влади раніше, в ході битви на східних межах краю.

Під час здійснення археологічних наглядів поблизу сучасної поромової переправи виявлено фрагмент невеликого бронзового предмета – інтерпретованого як деталь кінських вудил – псалій (мал. 17, 18) II типу за класифікацією Анджея Надольського або III типу за класифікацією А. Кірпічнікова⁶⁴. Цей предмет за формою наближується до трикутника, у якого два довші краї (верхній і нижній) злегка дугоподібно вигнуті догори, а коротший відламаний. Нижній край має вигляд овального в поперечному розрізі валика. Збережений

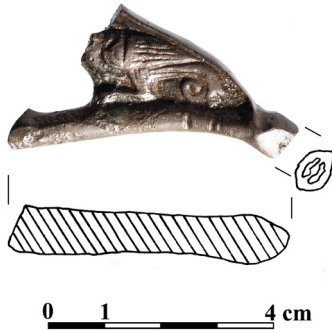
⁶¹ E. A. KOKOWSCY, ‘Nahajki z rękojeścią w kształcie ptasich głów Gródka nad Bugiem’ w *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, (red.) M. DULINICZ (Lublin; Warszawa 2003) 355–364.

⁶² M. WOŁOZYN, *Archeologiczne zabytki pochodzenia bizantyńskiego i ruskiego z okresu od połowy X do połowy XIII w. z obszaru Polski południowej*, tomu I–VII, Kraków (неопублікована докторська дисертація з архіву Інституту археології Ягеллонського університету 2003).

⁶³ А. ТАБАКА, ‘Znalezisko ozdobnego zakończenia rękojeści wczesnośredniowiecznej nahajki...’, s. 166–167.

⁶⁴ A. NADOLSKI, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII w.* (Łódź 1954) 87n.; А. Н. КИРПИЧНИКОВ, *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XII вв.*, с. 16; D. BANASZAK, А. ТАБАКА, *Znalezisko brązowej poboczniczy wędzidla z Ostrowa Lednickiego* (2017), t. XVI *Studia Lednickie* 69–79; тут подана й додаткова література.

кінець у місці стику верхнього та нижнього країв є потовщеним та усіченим навскіс з обох боків (нагадуючи стилізовану голівку змії). Другий, відламанний кінець нижнього краю із внутрішнього боку злегка вигнутий догори –

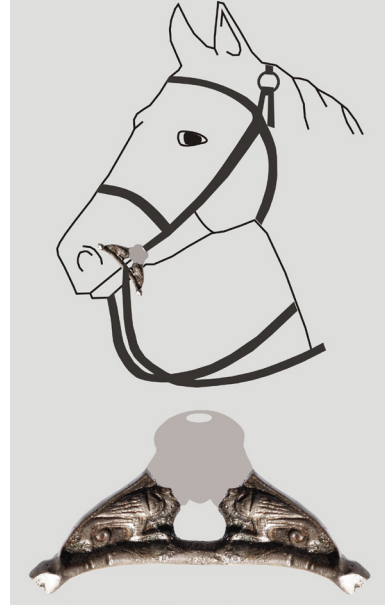

Мал. 17. Рибітви-Острів Ледницький, пам'ятка 2. Бічна частина вудила – псалій (фото М. Южвіковська, мал. Д. Ягловська)

ймовірно тут починалася друга частина, що була дзеркальним “відображенням” збереженої пластинки. На її зовнішній поверхні проглядається фрагмент рельєфу: частина тулуба, крило, хвіст і лапа сидячого дракона або василіска.

Він має згорнуте, прилягаюче до тулуба крило і довгий змієподібний хвіст із розділенням на три частини кінцем. Одна частина спіралью скручена під тильною частиною тулуба. Розміри фрагментарно збереженого предмета становлять: довжина 5,31 см, ширина 2,47 см, товщина 0,35 см, товщина з рельєфом 0,55 см.

Аналогічні псалії відомі у Східній Європі, від північно-причорноморських територій до Литви і земель, заселених прусами, і далі до Скандинавії. Цей тип поширений у X–XIII ст., однак у більшості випадків датується XI–XII ст. Можна припустити, що датований XI–XII ст., кінський псалій, який виявлений на Острові Ледницькому (подібно до описаного вище на вершні нагайки), міг належати до людини високого суспільного рангу. Про це свідчить матеріал, з якого його виготовлено, форма і якість виконання, а також багата символіка оздобленою нею зображення, що пов'язується з тріумфом і владою.

Мал. 18. Реконструкція бічної частини вудила (припущення, опрацьов. А. Табака)

Предмети, походження яких можна пов'язувати із землями Київської Русі, знайдено в похованнях на могильнику в Гечу (пам'ятка 4). Дотепер датування могильника опирається на хронології монет та нечисленних аналізах С14. Ці дані вказують на функціонування могильника в період з кінця Х до зламу XII і XIII ст.⁶⁵

Одне з поховань (№ 3/05) знаходилося у східній частині сегменту В (мал. 5: В). Це поховання було сильно знищене під час польових робіт – скелет був некомплектний, а решта кісток та складені в ньому предмети розкидані. Поховано в ньому особу невизначеної статі і віку⁶⁶, а її тіло покладене головою в південно-східному напрямку. При кістяку знаходилося багато цінних предметів. На кістках передпліччя знаходилося два браслети: срібний і бронзовий, покритий сріблом; на фаланзі пальця лівої руки знайдено перстень зі скляною вставкою. При переміщених кістках тазу знаходилися ніж і гребінь. Окрім того, серед розкиданих кісток скелету знайдено посріблене скроневе кільце (мал. 19: 1), намистини із сердоліку та гірського кришталю (мал. 19: 3, 4), а також дрібні уламки прямокутної капторги (підвіски-капсули для збереження реліквії або амулету) (мал. 19: 2). Дві

Мал. 19. Геч, пам'ятка 4. Інвентар поховання 3/05: 1 – скроневе кільце, 2 – фрагменти капторги, 3 – скроневе кільце, 4 – намистини із сердоліку, 5 – перстень, 6 – срібний браслет, 7 – бронзовий браслет, 8 – кістяний гребінь, 9 – залізний ніж (фото М. Южвіковська)

радіовуглецевих дати, взятих з проб людських кісток, вказують на те, що поховання цієї особи здійснено в кінці Х ст.⁶⁷

Один з браслетів (знаходився на кістці лівого передпліччя) виготовлений зі срібного, круглого в поперечному перерізі дроту, діаметром 0,8 см. Зовнішній діаметр браслета становить: 7,8–7,3 см. Обидва його кінці оздоблені головами звірів – ймовірно зміїними – повернутими одна до одної (мал. 19: б).

⁶⁵ Е. ІНДУСКА, *Op. cit.*

⁶⁶ Аналізи кісток скелету виконали Аманда М. Агнев і Хеді М. Юстус з університету Огайо (США).

⁶⁷ Дослідження виконано в Познанській радіовуглецевій лабораторії, під керівництвом проф. Томаша Госляра, номер праці 3719/09.

Відтиски, що імітують луску, виконані пуансоном з двома по-різному оформленими кінцями. Один мав округлу форму, але натиск на робочу частину знаряддя не був рівномірний, тому відтиснуті кільця не є замкнутими. Тими самими відтисками виділено “зуби”. Оздоблення, що виконані другим пуансоном, наближуються формою до квадрату. Відтиски на голові зроблено знаряддям з округлим кінцем. На подальшій частині виконаний орнамент у вигляді обручів, почергово з округлих та чотирикутних відтисків.

До цього часу не знаходимо на польських землях аналогії до браслетів з головами змії. З Грембоціна і Калдуша (Куявсько-Поморське воев.) походять браслети зі стилізованими головами змії, виготовлені із дроту з чотирикутним поперечним перерізом⁶⁸. Натомість із Сандомира (Малопольща) походить срібний браслет подібної форми, але з іншою декорацією біля зміїних голів. Орнамент тут належить до скандинавського мотиву “вісячих” трикутників⁶⁹. Ці браслети знайдено у похованні на ранньосередньовічному могильнику, який в XI ст. функціонував на Свентоюкубському пагорбі⁷⁰. На увагу заслуговує факт, що браслети з кінцями у вигляді “голів драконів” виявлені на руському поселенні Шестовиця, що датується X – початком XI ст.⁷¹

Цей вид орнаментики у звіриному стилі відомий переважно зі Скандинавії, де багато предметів з металу чи дерева оздоблено майстерно виконаними мотивами звіриних голів⁷². Голови “драконів” знаходимо також на “вікінгських” браслетах, наприклад, на браслеті, знайденому Лейден у Голандії⁷³. Порівнюючи цей мотив, зауважимо, що візерунки голів змії на браслетах із Польщі і Шестовиці є спрощеними. Можна припустити, що вони є кінцевим ефектом трансформації оздоблювального мотиву: від розширеного і химерного до спрощеного і схематичного. Беручи також до уваги “мандрівку” цього мотиву в часі і просторі (від Скандинавії до Русі), можна попередньо припустити, що браслети, знайдені в Польщі і Шестовиці, походять із руських майстерень.

Наступне поховання (24/07), орієнтоване головою на захід, знаходилося на території сегменту С (мал. 5: С). У ньому поховано дитину, яка померла

⁶⁸ W. CHUDZIAK, ‘Wczesnośredniowieczne “importy” skandynawskie z Kałdusa pod Chełmem na Pomorzu Wschodnim’ w *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, (red.) M. DULINICZ (Lublin, Warszawa 2003) 122, тут є й інша література.

⁶⁹ A. B. KOWALSKA, ‘Original or imitation? Comments on the presence of the Scandinavians at the estuary of the Oder River in the Early Middle Age’ in *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, (red.) S. MOŹDZIOCH, B. STANISŁAWSKI, P. WISZEWSKI (Wrocław 2013) 252–253.

⁷⁰ А. ВУКО, *Розкопки Сандомієра* (Warszawa 1998) 72–74.

⁷¹ В. П. КОВАЛЕНКО, ‘Новые исследования в Шестовице’ в (2001) 124 *Археологический сборник* 183.

⁷² W. DUCZKO, *Ruś wikingów..*, rys. 72 d; 91-2.

⁷³ *Rijksmuseum van Oudheden* 1931/2.32: dostęp <https://www.rmo.nl/> (na dzień 5.02.2019)

у віці *Infans II* (6–9 років). Серед кісток грудної клітки знаходилися два типи намистин, але їх розміщення не дозволяє реконструювати оригінальне намисто. Можливо, що намисто було складено з двох шнурів з намистинами, не можна також виключити, що дрібні намистини були пришиті до одержі або головного убору. Один шнур намиста складався з великих намистин (мал. 20), які мали висоту від 0,9 до 1,3 см, діаметр корпусу бл. 0,7 см та діаметр отвору для протягування шнура бл. 0,7 см. Поверхня намистин оздоблена складеними скляними нитками, складеними у зигзаг.

Намистини були виготовлені методом намотування, після чого вони були ретельно покриті так, що сліди скляних ниток можна було побачити лише всередині каналів для протягування шнура⁷⁴. Оздоблення виконувалося зі скляних ниток на гарячому корпусі, тому нитки зливалися з ним, у результаті чого утворювалась гладка поверхня. Після нанесення нитки її пересували вниз, внаслідок чого виходили зигзаги. На поверхні декількох намистин проглядаються вертикальні ривчаки.

З польських земель походять одиничні екземпляри цього типу намистин, які знаходять здебільшого на могильниках, найчастіше як елементи намист, зібраних зі скляних намистин іншого типу. Намисто з Геча є поки що єдиним на терені нашого краю, що зібране цілком із таких намистин. Беручи до уваги завершальні технології виготовлення таких намистин (виконання орнаменту), можна припустити, що продакувалися вони у східних майстернях.

Більш різноманітними за розміром і формою є 24 дрібних, переважно зелених відтінків намистин, які утворювали другий шнур намиста. Їх виготовляли шляхом намотування скляної смужки на стержень, що мав конусоподібне завершення, і не піддавали подальшій обробці. Тому їх характерною рисою є конусоподібний, безформний вигляд та отвір, що розширюється

Мал. 20. Геча, пам'ятка 4. Намисто зі скляних намистин з поховання 24/07 (фото М. Южвіковська)

⁷⁴ Складаємо щиру подяку пані доктору Йоанні Савицькій з Інституту Археології та Етнології Польської Академії Наук у Познані за надання інформації щодо збірки намистин, що походять з поховання і за доступ до результатів аналізів.

біля основи та доволі значно звужується вгорі. Діаметр отвору біля основи більшості екземплярів становить від 0,3 до 0,5 см, а у верхній частині бл. 0,3 см. Висота намистин сягає 1,0 см. Такі прикраси є частими знахідками на польських землях.

Третє поховання (3/08) також знаходилося в сегменті С (мал. 5: D). У ньому поховано дитину, померлу у віці 1,5–2,5 роки, а тіло покладене головою на захід. Скелет дитини був нецілісний, а кістки переміщені. У цьому похованні знайдено 12 різноманітних намистин і залізну голку. Намистини знаходилися біля черепа і серед переміщених кісток грудної клітки, а деякі були дещо віддалені від кісток. З цієї причини неможливо реконструювати первісний уклад намиста. Не виключено також, що всі або декотрі із прикрас були нашиті на одягу або тасьму. Намистини є різноманітними за різновидом скла, величиною, технікою виконання. На жаль, аж шість із них є сильно знищеними, а в одному випадку неможливо окреслити різновид скла, з якого виріб був виготовлений.

Більшість намистин виготовлено шляхом техніки намотування (мал. 21: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11 12), а дві з них – шляхом техніки відтинання з трубочки (мал. 21: 5, 6).

Поверхню однієї намистини оздоблено одиничною смужкою скляної нитки. Оздоблення у вигляді злегка скошених рівчаків проглядається на корпусі намистини, виготовленої зі скляної трубочки (мал. 21: 5). Дві намистини (мал. 21: 5, 6) виготовлено зі свинцево-кремнієвого скла (PbO-SiO_2), а одна із калієво-свинцевого скла ($\text{K}_2\text{O-PbO-SiO}_2$)⁷⁵.

Мал. 21. Геч, пам'ятка 4. 1–12 – скляні намистини, 13 – залізна голка з поховання 3/08 (фото М. Южвіковська)

⁷⁵ Аналіз проведено методом рентгенівської флюоресценції. Дослідження здійснено на рентгенівському спектрометрі з цифровою системою AVALON 8000 фірми PGT. Аналіз проводила Ельжбета Павліцька, катедра прикладних наук ІАЕ ПАН у Варшаві.

Хімічні аналізи складу скла вказують на виготовлення намистин із різних видів свинцевого скла з додаванням різних складників для забарвлення, згідно рецептів, характерних для руського скловиробництва XI ст.⁷⁶ Не маючи аналізів усіх намистин, можемо лише припускати, що решта екземплярів виготовлені теж із цього виду скла. Можна також припустити, що вони походять із Київської Русі, хоча поточні дослідження свинцевого скла досі приносять нові дані, і багато питань, пов'язаних з цим типом скла, залишаються невирішеними⁷⁷.

Також можна додати, що проведені аналізи скла вказали на походження з цієї пам'ятки декількох інших намистин і перстнів, виготовлених зі свинцевого скла, яке датується першою половиною XI ст.

Вартісні предмети, що становили супровідний інвентар у розглянутих вище похованнях, були символічними ознаками багатства, престижу і високого суспільного статусу. Тому можна зробити висновок, що померлі, які були в них поховані, походили з вищих суспільних прошарків ранньосередньовічного Геча.

Підсумовуючи, одразу варто наголосити, що докладно окреслити обставини, за яких предмети руського походження надійшли до Острова Ледницького і до Геча, є дуже складно. З багатьох гіпотез важко однозначно вибрати одну⁷⁸. Слід підкреслити, що більшість руських артефактів на Острові Ледницькому і в Гечу виявлено у стратиграфічних одиницях, датованих другою половиною XI–XII ст. Писемні джерела з часів найбільшого розквіту цих міст, тобто X–XII ст., дають багато доводів щодо польсько-руських контактів. Описувані пам'ятки до Великопольщі могли привести воїни, які поверталися з походу на схід, з іншого ж боку, вони можуть також слугувати доказом перебування в городищах на Острові Ледницькому і в Гечу воїнів руських. Наявність руського імпорту також може бути пов'язана з дипломатичними контактами, династичними шлюбами, або ж політичними обставинами. Однак, не можна цілком виключити, що деякі з них (наприклад, пряслиця з овруцького пірофіліту) потрапили сюди в рамках звичайного торгівельного обміну⁷⁹.

⁷⁶ M. DEKÓWNA, [rec.] *Scientific research in early Chinese glass*, Robert H. Brill I i John H. Martin red., *Proceedings of the Archeometry of Glass Sessions of the 1984 International Symposium on Glass. Beijing September 7, 1984, with supplementary papers*, Corning, New York 1991, (1997), t. 42, zeszyt 1–2 *Archeologia Polski* 280.

⁷⁷ M. DEKÓWNA, T. PUROWSKI, 'Znaleziska związane ze szklarstwem oraz okazy z kwarcu ze stanowiska Janów Pomorski 1' w *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, t. I:3, *Analizy* (red.) M. BOGUCKI, B. JURKIEWICZ (Elbląg 2012) 155–163.

⁷⁸ Поп.: М. ВОЛОШЫН, 'Зabyтки pochodzenia wschodniego...', s. 241.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 243–245; поп.: К. КОЛЛИНГЕР, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)* (Wrocław 2014) 260–267.

Острів Ледницький
фото із сайту “Музею перших П’ястів”
(<http://lednicamuzeum.pl/strona,ostrow-lednicki-3.html>)

Частина предметів руського походження могла надійти з військового походу Болеслава Хороброго у 1018 році. Як інформує так званий Галл Анонім, польський король “[...] заволодівши найбагатшим містом і потужним руським королівством... повертався з рештою скарбів до Польщі [...]”⁸⁰. Натомість Тітмар зазначає, що Болеслав частину незліченної кількості грошей “відіслав до вітчизни”⁸¹. Група дослідників стверджує, що Болеслав I після шлюбу у Києві з Предславою Володимирівною відпровадив її зі свитою до міста на Острові Ледницькому⁸². З певністю можна стверджувати, що важливим чинником у міжнародних відносинах Польщі і Київської Русі в XI ст. був шлюб Казимира I з Добронією з роду свт. Бориса. Приклади інших польсько-руських династичних шлюбів з цього періоду свідчать про активні матримоніальні зв’язки і співпрацю між Польщею та Київською Руссю в XI–XII ст., – що могло мати вплив на наявність руських імпортувань на терені п’ястівської Польщі⁸³. На додаток варто згадати гіпотезу Олександра Григоровича, за якою, Болеслав Хоробрий разом із Предславою ніби то відпровадив з Києва Добронію Марію, яка на Ледницькому острові могла познайомитися зі своїм майбутнім чоловіком Казимиром⁸⁴.

Переклад з польської В. Савицького

⁸⁰ ANONIM TZW. GALL, *Op. cit.*, s. 24.

⁸¹ *Kronika Thietmara...*, s. 620–622.

⁸² G. LABUDA, ‘Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego’ w *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, (red.) H. CHŁOPOCKA et al. (Poznań 1984) 103–110; K. KOLLINGER, *Op. cit.*, s. 255–257, 262–267, 413.

⁸³ M. WOŁOSZYN, ‘Archeologiczne zabytki sakralne...’, s. 40; O. YASYNESKA, ‘Poland-Ukraine – thousand years of reciprocity: Kyivan Princess Dobroniega Maria, the wife of Kazimierz the Restorer – new hypothesis of her pedigree’ (2018), t. XVII *Studia Lednickie* 5–19.

⁸⁴ A. GRYGOROWICZ, ‘Gdzie Kazimierz Odnowiciel mógł poznać Marię-Dobroniegę?’ w *Polonia minor medii aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, (red.) Z. WOŹNIAK, J. GANCARSKI (Kraków; Krosno 2003) 572.